

УКД 341

Руслана Біланчук,

студентка

Інституту прокуратури та кримінальної юстиції

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

НЕОБХІДНІСТЬ ВСТАНОВЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ САНКЦІЙ

Стаття присвячена проблемам реалізації економічних санкцій у сучасному міжнародному праві. Автор розкриває поняття, ознаки та юридичну природу економічних санкцій, а також досліджує умови правомірності їх застосування. Особлива увага приділяється питанням відсутності в міжнародно-правових документах конкретного і вичерпного переліку економічних санкцій, оскільки кожен випадок їх застосування є окремим і вимагає індивідуального розгляду.

Ключові слова: економічні санкції, зовнішньоекономічна політика, міжнародно-правова відповідальність.

Постановка проблеми. Стрімкі глобалізаційні процеси зумовлюють дедалі тіснішу співпрацю та взаємодію держав в економічній та фінансовій сферах, створюючи, по суті, єдину систему господарювання, а враховуючи масштаби такої взаємодії, можна стверджувати, що її функціонування впливає і на міжнародно-правові інтереси держав-учасниць таких відносин. Тому дослідники констатують перехід від світу з переважанням класичних війн до світу, в якому переважають економічні та технологічні конфлікти, у зв'язку з чим роль дипломатії дещо змінює свій характер порівняно з роллю економіки та фінансів.

Однак, навіть незважаючи на те, що використання обмежувальних заходів економічного характеру як засобу тиску однієї держави на іншу з метою змусити її уряд піти на поступки і внести корективи у свою політику відомо ще з часів «мегарської псефісми», коли в 432 р. до н. е. Афіньським морським союзом (Делоською Сіммахією) була накладена заборона на торгівлю з Мегарой (що входила до Пелопонеського союзу) з метою зупинити практику прийому в цьому місті втікачів афінських рабів і оранки священних прикордонних територій, що став одним із приводів до початку Пелопонеської війни [5], та те, що відтоді такі обмеження застосовувалися періодично різними країнами для досягнення своїх зовнішньополітичних цілей, а у XX-XXI ст. їх використання в міжнародних відносинах стало взагалі буденною справою, – однак і досі у міжнародно-правових документах немає конкретного і вичерпного переліку економічних санкцій або хоча б меж їх застосування. Так само немає в Статуті ООН чи інших міжнародно-правових актах і визначення поняття «економічні санкції», але водночас у статті 41 Статуту згадується «повна або часткова перерва економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо- або інших засобів сполучення, а також розрив дипломатичних відносин» [10],

що лише певним чином відповідає поширеним уявленням про санкції.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Проблема застосування економічних санкцій як однієї із форм реалізації міжнародного примусу є однією з гострих та дискусійних не лише у доктрині міжнародного права, а й у практиці міждержавних відносин та діяльності міжнародних організацій [1, с. 377]. На жаль, доводиться констатувати, що у вітчизняній юридичній літературі, так само як і в літературі держав-колишніх радянських республік, питання застосування економічних санкцій у міжнародному праві не отримали достатньої уваги [8, с. 325]. Лише окремі аспекти проблеми нормативно-правового регулювання застосування економічних санкцій у контексті дослідження відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння розглядали у своїх працях вітчизняні і зарубіжні фахівці з міжнародного права: В. А. Василенко, Д. Б. Левін, Ю. М. Колосов, П. М. Курис, Г. І. Курдюков, В. І. Менжинський, Л. Х. Мингазов, С. В. Черниченко, П. В. Чіков.

Водночас важливі напрями зазначеної проблеми ще не стали об'єктом спеціального вивчення в сучасній українській науці міжнародного права і лише частково розкриті питання про юридичну природу економічних санкцій, їх співвідношення з іншими міжнародно-правовими санкціями та заходами міжнародно-правової відповідальності, а також зміст, умови та порядок застосування економічної сили.

Формулювання завдання дослідження.

Основним завданням цієї статті є з'ясування й удосконалення теоретичних й нормативних засад, умов та порядку застосування економічних санкцій на основі аналізу вже наявної практики їх реалізації та відповідно до сучасних тенденцій міжнародного права, а також наведення на основі аналізу наукових позицій міжнародно-правового визначення поняття «економічні санкції».

Виклад основного матеріалу. У теорії міжнародного права економічні санкції розглядаються як захід примусу. Так, прийняття у 1945 р. Статуту Організації Об'єднаних Націй заклало підвалини нового міжнародного правопорядку та суттєво змінило погляди на примус як інститут міжнародного публічного права. Відтоді загально визнаним є підхід, згідно з яким будь-які види міжнародного примусу, в т. ч. й економічні санкції, можуть застосовуватися лише на підставах і в порядку, передбачених принципами та нормами міжнародного права [4, с. 77]. При цьому треба відзначити, що міжнародно-правові норми та принципи, які стосуються сфери застосування економічних санкцій, мають, як вже зазначалося раніше, переважно некодифікований звичайний характер [3].

У цьому аспекті можна погодитися з І. І. Лукашук, який відзначав, що «примус як елемент методу функціонування міжнародного права уявляє собою не насильство, а один із засобів реалізації права. Його необхідний ознака – правомірність. Примус має бути правомірним як за основою, так і за методами і обсягом. Правомірність визначається насамперед основними цілями і принципами міжнародного права» [7, с. 401].

Тож перш за все слід звернутися до доктрини міжнародного права, в якій існують певні погляди щодо правового характеру санкцій, але, зіставляючи їх з практикою та враховуючи брак нормативного врегулювання даного питання, варто зазначити, що існують певні суперечності.

Так, зокрема, Дж. Кроуфорд, розкриваючи юридичну природу міжнародно-правових санкцій, наводить такі принципи їх застосування:

1) санкції мають застосовуватися лише щодо держави, яка вчинила міжнародно-протиправне діяння, в результаті якого потерпілому суб'єкту міжнародного права (державі чи міжнародній організації) заподіяно шкоду;

2) можуть застосовуватися лише потерпілою державою чи міжнародною міжурядовою організацією;

3) протиправний характер діяння, що є підставою для застосування у відповідь на нього санкцій, має визначатися виключно на основі норм міжнародного права, а не національного права держави, що має намір застосувати санкції. При цьому застосування санкцій не повинно створювати умов для порушення основних принципів міжнародного права чи порушення прав і свобод людини;

4) єдиною метою застосування санкцій є відновлення правомірних прав та інтересів потерпілого суб'єкта, в т. ч. і відшкодування матеріальної шкоди. Застосування санкцій з будь-якою іншою метою не допускається і само по собі є міжнародним правопорушенням;

5) режим санкцій має забезпечувати повернення до попереднього стану, що існував до вчинення міжнародного правопорушення, і не повинен заподіювати державі-правопорушниці, щодо якої і застосовуються санкції, незворотної шкоди;

6) санкції мають тимчасовий характер і можуть застосовуватися лише до моменту почат-

ку інших, передбачених міжнародним правом, процедур мирного вирішення спору. Щоправда, наслідки санкцій можуть проявлятися і після остаточного вирішення спору [2, с. 436-439].

Виходячи з визначених ознак, на нашу думку, можна сформулювати таке визначення поняття «економічні санкції»: це примусові заходи міжнародно-правової відповідальності, які полягають в обмеженнях економічного характеру, застосовуваних країною (або групою країн) до іншої країни-порушниці (або групи країн) з метою змусити уряд цієї країни змінити свою політику або відшкодувати заподіяну шкоду, при цьому не порушуючи законні права та інтереси інших суб'єктів міжнародного права.

Аналізуючи наведене визначення та перелічені ознаки, можна виділити такі суперечності, які виникають на практиці під час застосування економічних санкцій через брак нормативно-правового врегулювання цього питання.

По-перше, така ознака санкцій, як можливість їх застосування виключно потерпілим суб'єктом міжнародного права, є досить спірною, оскільки в такому разі ефективні економічні санкції зможуть ефективно застосовуватися лише економічно потужні держави без шкоди для власної економіки. Тому доречно закріпити нормативне положення щодо того, що право на застосування економічних санкцій повинні мати як потерпілі, так і треті держави чи міжнародні організації, причому застосування таких санкцій має ставити за мету відшкодування шкоди, заподіяної інтересам як конкретної держави, так і міжнародного співтовариства в цілому. Подібна точка зору була викладена і в офіційних позиціях різних держав світу [1, с. 377-378].

На практиці зараз існує така ситуація, коли дійсно ефективними є санкції економічно потужних країн, які діють в інтересах постраждалих країн, зокрема, такою є ситуація щодо впровадження економічних санкцій США та ФРН проти Російської Федерації в інтересах України, однак по суті нормативного закріплення такі дії не мають.

По-друге, проблеми виникають із поняттям сумірності заподіяної шкоди та економічних санкцій, які застосовуються до порушника; оскільки межі застосування таких санкцій не врегульовані в правовому полі, то неможливо і знати, якими будуть їх наслідки, і передбачити ефект від їх запровадження заздалегідь вельми складно. У практиці існує декілька яскравих прикладів, коли застосування санкцій мало досить тяжкі наслідки не лише для країни-порушниці, але й для третіх осіб.

Так, прийнята 31 липня 2006 р. Радою Безпеки ООН Резолюція № 1696, що вводила економічні санкції проти Ісламської Республіки Іран, стала реакцією міжнародної спільноти на ядерні дослідження Тегерана, що викликало серйозні побоювання, і повинна була ліквідувати виниклу в регіоні серйозну загрозу режиму Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. Зокрема, відзначена і наступні резолюції РБ ООН (№ 1737 від 23 грудня 2006 р., № 1747 від 24 березня 2007 р., № 1803 від 3 березня

2008 р., № 1929 від 9 червня 2010 р.) обмежували безпосередні поставки матеріалів і технологій для іранської ядерної програми, стосувалися фінансових активів фізичних та юридичних осіб, які були пов'язані з ядерною або ракетною програмами Тегерана. Однак, як показав подальший розвиток подій, дії РБ ООН не дали очікуваного ефекту.

З іншого боку, прийняття Генеральною Асамблеєю ООН резолюції від 18 травня 1951 року про повне ембарго на торгівлю з КНР у зв'язку з війною в Кореї змусило Гонконг терміново шукати нові ринки збуту продукції (ними стали країни Південно-Східної Азії), послуживши, таким чином, поштовхом для розвитку в Гонконзі місцевого виробництва та економічного зростання.

Незважаючи на те, що санкції спрямовані проти держави або групи держав, які допустили правопорушення, зворотню стороною їх введення є те, що через взаємопов'язаність держав економічні санкції непрямо можуть торкнутися і третіх держав та інших суб'єктів міжнародного права.

Так, обмеження імпорту в державу, щодо якої вводяться санкції, може зачепити інтереси держави, компанії якої беруть участь у виробництві предметів цього імпорту. Досить цікавим у зв'язку з цим є візит наприкінці березня 2014 р. до Росії глави німецької корпорації Siemens Джо Кезера на тлі ведення офіційним Берліном переговорів про запровадження санкцій щодо Росії. З огляду на річний оборот у Росії близько \$2 млрд. і близько трьох тисяч осіб, працевлаштованих на російських підприємствах Siemens, економічні наслідки для бізнес-інтересів корпорації Siemens від можливих санкцій просто колосальні.

Досить значущими за своїми негативними наслідками є обмеження щодо ввезення нового обладнання, що значно гальмує проведення модернізації старих і створення нових виробництв. До речі, на думку К. В. Мануїлової, однією з причин розпаду Радянського Союзу є саме технологічне відставання СРСР, котре з'явилося наслідком політики обмеження міжнародного обміну технологій із Радянською державою, що проводилася США та країнами Західної Європи [9].

З іншого боку, «втеча» іноземного капіталу може з успіхом бути компенсована компаніями з країн, які не підтримали введення санкцій. Приміром, схожу роль у цьому процесі після введення санкцій стосовно Ірану і відходу з іранського енергетичного сектора в 2010-2011 рр. зіграв Китай.

Крім того, економічні санкції несуть негативні соціально-економічні наслідки для широких верств населення держави, до якої вони застосовуються. Про значення цих проблем свідчить той факт, що вони знайшли відображення в Декларації тисячоліття ООН 2000 р., яка поставила задачу звести до мінімуму негативні наслідки економічних санкцій ООН для неповинного населення й усунути негативні наслідки санкцій для третіх сторін (п. 9) [6]. Однак, як показує практика, вирішення цього

питання можливе лише в разі нормативного закріплення чітких меж та умов застосування економічних санкцій.

Також важливим у нормативно-правовому регулюванні застосування економічних санкцій є впровадження та закріплення міжнародно-правового механізму реагування на акти неправомірного застосування економічних санкцій, аналогічно із закріпленням відповідальності за несанкціоноване застосування збройної сили.

Висновки

Отже, роль застосування заходів економічного примусу – економічних санкцій – у сучасному світі є досить високою, оскільки вони розглядаються як потужний засіб впливу на порушника. Водночас проведений аналіз свідчить, що такий вид санкцій не завжди діє ефективно і основними перешкодами для цього є такі проблеми: відсутність комплексу міжнародно-правових норм, які чітко визначають процедуру і порядок застосування відповідних примусових заходів; неточність досягнення цілей цих заходів; недостатня ефективність застосування; шкода, завдана третім суб'єктам міжнародного права внаслідок переривання зв'язків із державою, проти якої було застосовано економічні санкції; пріоритетне й беззаперечне право могутніх, економічно розвинених держав застосовувати ці заходи.

Тому для ефективності економічних важелів впливу для вирішення «неекономічних» за своєю природою завдань потрібне чітке врегулювання цього питання на міжнародно-правовому рівні, починаючи із закріплення поняття «економічні санкції» і закінчуючи впровадженням чіткого механізму їх застосування.

Список використаних джерел:

1. Chen Q. State Responsibility: Statements by Xue Hankin / Chen Q., Hu Q. // *Chinese Journal of International Law*. – 2002. – Vol. 2. – P. 377–391.
2. Crawford J. Revising the Draft Articles on State Responsibility / Crawford J. // *European Journal of International Law*. – 1999. – Vol. 10. – № 2. – P. 435–460.
3. Pfaff W. Radical Rethink of International Relations / Pfaff W. // *International Herald Tribune*. – 2002. – Oct. 3.
4. Tomuschat C. Are Counter-measures Subject to Prior Recourse to Dispute Settlement Procedures? / Tomuschat C. // *European Journal of International Law*. – 1994. – Vol. 5. – № 1. – P. 77–87.
5. Банковская энциклопедия. 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://banks.academic.ru>.
6. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций : принята резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 года // Официальный сайт ООН [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml.
7. Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть : учеб. для студентов юрид.

фак. и вузов / И. И. Лукашук; Рос. акад. наук, Ин-т государства и права, Академ. Правовой ун-т. – изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 544 с.

8. Лукашук И. И. Право международной ответственности / Игорь Иванович Лукашук. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 432 с.

9. Мануїлова К. В. Економічні санкції як інструмент зовнішньої політики / К. В. Мануїлова // Актуальні проблеми міжнародних відносин Actual problems of International Relations / Випуск 122 (частина II) : збірник наукових праць, присвячений 180-й річниці Київського універси-

тету та 70-літтю Інституту міжнародних відносин. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2014. – С. 38-44 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/armv/article/viewFile/2466/2198>.

10. Устав Организации Объединенных Наций, подписанный 26 июня 1945 года в Сан-Франциско на заключительном заседании Конференции Объединенных Наций по созданию Международной Организации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/ru/documents/charter>.

Статья посвящена проблемам реализации экономических санкций в современном международном праве. Автор раскрывает понятие, признаки и юридическую природу экономических санкций, а также исследует условия правомерности их применения. Особое внимание уделяется вопросам отсутствия в международно-правовых документах конкретного и исчерпывающего перечня экономических санкций, поскольку каждый случай их применения является отдельным и требует индивидуального рассмотрения.

Ключевые слова: экономические санкции, внешнеэкономическая политика, международно-правовая ответственность.

The article is devoted to the problems of the realization of the economic sanctions in the modern international law. Terms, essence and legal nature of the economic sanctions are revealed. The conditions of lawful realization of the economic sanctions are discovered. The author grounds the legal basis of using the economic sanctions by non-injured states. Particular attention is paid to the lack of a specific and exhaustive list of economic sanctions in international legal documents, because each of their application is separate and requires individual consideration.

Key words: economic sanctions, foreign economic policy, international responsibility.